Výskum historického myslenia a historického bádania Františka Víťazoslava Sasinka s využitím prístupov Digital humanities

DOI: https://doi.org/10.24040/ahn.2026.29.01.166-169

Od septembra 2024 do augusta 2026 sa realizoval na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici projekt s názvom Výskum historického myslenia a historického bádania Františka Víťazoslava Sasinka s využitím prístupov Digital humanities (09I03-03-V04-00399). Projekt bol podporený v rámci národného grantového programu Štipendiá pre excelentných výskumníkov a výskumníčky R2-R4, ktorý bol financovaný z Plánu obnovy a odolnosti SR (Komponent 9: Efektívnejšie riadenie a posilnenie financovania vedy, výskumu a inovácií, Investícia 3: Excelentná veda). Cieľom projektu bol výskum a sprístupnenie historického myslenia a bádania publikačne najaktívnejšieho historika druhej polovice 19. storočia – F. V. Sasinka – prostredníctvom informačných a komunikačných technológií. Popri tradičnejších formách diseminácie výskumu, akými sú konferenčné prednášky či vedecké štúdie, priniesol projekt aj výsledky dátovej povahy. Hlavným výstupom projektu je vytvorenie digitálnej platformy, ktorá odbornej aj laickej verejnosti sprístupňuje vybrané archívne materiály spojené s F. V. Sasinkom. Práve jej fungovaniu, možnostiam a prínosom sa venuje nasledujúci text.

S cieľom naplniť zámer projektu sa nadviazala spolupráca s Literárnym archívom Slovenskej národnej knižnice (LA SNK) v Martine, kde je uložený osobný fond F. V. Sasinka. Knižnica pre potreby výskumu zdigitalizovala jeho nepublikované rukopisy, ako aj odoslanú i prijatú korešpondenciu v rozlíšení 600 dpi vo formáte TIFF. Následne sa rozvinula spolupráca so Slovenským národným archívom (SNA), v ktorom riešiteľka projektu nafotila Sasinkovu korešpondenciu s Pavlom Križkom. Literárny archív Památníka národního písemnictví v Prahe, v ktorom sa nachádzajú Sasinkove rukopisy a jeho listy adresované viacerým osobnostiam českého verejného života, poskytol na účel riešenia projektu skeny vybraných archiválií v rozlíšení 300 dpi vo formátoch TIFF a JPG.

Získané dokumenty boli následne spracované prostredníctvom softvéru Transkribus. V ňom sa vytrénoval nový model na automatické rozpoznávanie rukopisu v archiváliách. Ako jeho základ poslúžil Slovak Supermodel M1 (SSM1), pôvodne vyvinutý v rámci projektu SKRIPTOR (Inovatívne sprístupnenie písomného dedičstva Slovenska prostredníctvom systému automatickej transkripcie historických rukopisov, APVV-19-0456). Tento krok výrazne urýchlil fázu strojového učenia. Následné automaticky vygenerované transkripcie prešli koláciou a editorským

spracovaním. Rešpektovala sa autenticita textu vrátane autorových chýb. Nečitateľné alebo prečiarknuté miesta boli označené ako nejasné (unclear) a v samotnom prepise zostali vyznačené prázdnym miestom. Archívny materiál bol navyše sémanticky anotovaný. V textoch sa označili vybrané entity, konkrétne: osobnosti, geografické lokality, knihy, texty a historické pramene. Aby bol prepis zrozumiteľný aj pre širšiu laickú verejnosť, menej známe udalosti a osobnosti sa doplnili o vysvetľujúce komentáre. Transkripcie boli následne vyexportované do formátu XML, ktorý ponúka ideálne podmienky na štruktúrovanie textu a bezpečné uchovanie všetkých metadát. Tento štandardizovaný, strojovo čitateľný formát navyše zabezpečuje bezproblémovú interoperabilitu s inými digitálnymi nástrojmi.

Pre daný materiál vznikla nová digitálna platforma DAHI: Digitálny archív historiografie, dostupná na internetovej adrese www.dahi.sk. V editorskom prostredí boli na ňu nahraté transkripcie vo formáte XML spoločne so skenmi archívnych materiálov. Každý záznam bol navyše obohatený o metadáta, ktoré špecifikujú typ dokumentu (rukopis či korešpondencia), autora, v prípade listov adresáta a odosielateľa, ako aj datáciu. Ďalej obsahuje informácie o presnom mieste uloženia originálu (archív, fond, signatúra) a meno editora. Takto komplexne pripravené materiály sa následne postupne publikovali na platforme.

DAHI tak sprístupňuje digitálnu edíciu korešpondencie a rukopisov F. V. Sasinka. Tradičné vydávanie edovaných historických prameňov sa viac ako storočie opieralo výlučne o tlačené formáty. Pramene vychádzali buď v podobe rozsiahlych knižných celkov, ktorých príprava a vydanie boli mimoriadne časovo náročné, alebo sa po častiach uverejňovali v odborných časopisoch či zborníkoch. Hoci publikovanie v periodikách proces urýchlilo, historický materiál zostával tematicky a fyzicky roztrieštený. Postupne sa tieto tlačené edície začali sprístupňovať vo forme elektronických kníh alebo časopisov. Tento krok síce priniesol výhodu vzdialeného prístupu odkiaľkoľvek a umožnil vyhľadávanie v texte, stále však ide o formu, ktorá neponúka hlbšie možnosti spracovania historických dát. Skutočný kvalitatívny posun preto prináša budovanie rozsiahlych digitálnych edícií. DAHI má ambíciu sa k tomuto prístupu priblížiť a ponúkať širšie možnosti online sprístupňovania prameňov. Platforma v prvom rade zabezpečuje priamy prístup ku skenom listov a rukopisov F. V. Sasinka. Vďaka tomu je zaručená vizuálna autenticita a možnosť štúdia pôvodného materiálu. Paralelne zobrazený textový prepis zároveň eliminuje potrebu paleografických zručností. Prítomné vysvetlivky navyše poskytujú potrebný kontext k historickým reáliám 19. storočia. Tým sa stáva archívny materiál plne prístupným a zrozumiteľným aj pre laickú verejnosť. Pokročilé rozhranie takisto umožňuje fulltextové

vyhľadávanie a filtrovanie dokumentov na základe autorstva, datácie či miesta uloženia archiválie. Zásadnou výhodou tohto digitálneho prostredia je navyše jeho dynamickosť. Na platforme je možné publikovať skeny prameňov a ich transkripcie priebežne, pričom celý materiál zostáva trvalo centralizovaný na jednom mieste. Portál tak nie je definitívne uzavretý ako pri knižnom vydaní – ak sa neskôr dodatočne objavia nové dokumenty, dajú sa kedykoľvek doplniť. Rovnako flexibilne možno pristupovať aj k poznámkovému aparátu, pridávať nové vysvetlivky či priebežne aktualizovať ich obsah na základe najnovších výskumných zistení. Najvyššiu pridanú hodnotu platformy však predstavuje transformácia obsahu historických prameňov do štruktúrovaných digitálnych dát a ich následné sprístupnenie. DAHI ako prvý portál s historickými prameňmi na Slovensku ponúka API prístup, prostredníctvom ktorého možno súbory dát hromadne strojovo analyzovať a vizualizovať. Tento technologický posun umožňuje využívať pri skúmaní historického materiálu inovatívne výskumné digitálne metódy, čím sa prekonávajú tradičné kognitívne obmedzenia ľudskej analýzy.

Platforma je prístupná v slovenskom jazyku. Používateľ si na nej môže prehliadnuť prvých 20 dokumentov aj bez registrácie. Po prekročení tohto limitu si musí vytvoriť konto, ak chce pokračovať v čítaní ďalších materiálov. Registrácia je úplne bezplatná a slúži v prvom rade ako bezpečnostné opatrenie, ktorým sa chránia servery pred preťažením automatizovanými botmi. Vytvorenie užívateľského profilu prináša navyše dve hlavné výhody: odomyká možnosť voľne kopírovať textové transkripcie a sprístupňuje špecifický API kľúč, vďaka ktorému možno s historickými dátami ďalej strojovo pracovať.

Súčasťou DAHI je interaktívna vizualizácia korešpondenčných sietí medzi F. V. Sasinkom a ďalšími historikmi. Platforma zároveň poskytuje odbornej obci užívateľsky prívetivé nástroje na tvorbu obdobných vizualizácií. Pre ich generovanie nie sú potrebné žiadne IT zručnosti, podmienkou je výlučne disponovať pripravenými (štruktúrovanými) dátami. Možnosti systému sa neobmedzujú len na mapovanie vzťahov; dovoľujú napríklad analyzovať a vizualizovať, do akej miery konkrétny historik inkorporoval výsledky svojich kolegov do vlastnej práce a, naopak, aká bola miera recepcie jeho prác v určitom regióne.

Dôležitým komponentom platformy je blogová sekcia, ktorá predstavuje vhodný nástroj na diseminácia výskumných výstupov a ich popularizáciu v online priestore. Toto rozhranie umožňuje publikovanie textových príspevkov, obrazových príloh, ale aj datasetov. Prostredníctvom nich je možné hlbšie kontextualizovať jednotlivé edované pramene, analyzovať vybrané aspekty zo života a diela historikov alebo metodologicky reflektovať

samotný proces tvorby transkripcií a budovania digitálneho archívu. Z technologického a komunikačného hľadiska je primárnym benefitom blogu jeho automatické indexovanie v službe Google, ktoré zabezpečuje efektívny transfer vedeckých poznatkov mimo úzko profilovanej odbornej komunity.

Jedným z kľúčových cieľov projektu bolo vytvoriť podmienky na systematické sprístupňovanie výsledkov výskumu v oblasti dejín historiografie na národnej úrovni s využitím moderných informačných a komunikačných technológií. Platforma DAHI bola preto od začiatku koncipovaná ako modulárny a otvorený ekosystém, ktorý plne rešpektuje európske princípy Open Science a štandardy FAIR dát (nájditeľné, dostupné, interoperabilné a znovu použiteľné). Z hľadiska technologickej stability je prevádzka platformy na externých serveroch plne zabezpečená v strednodobom horizonte. S ohľadom na jej ďalší rozvoj a trvalú udržateľnosť je architektúra DAHI pripravená aj na alternatívu presunu na infraštruktúru niektorej zo slovenských akademických inštitúcií. Ukončením projektu sa tak tento digitálny priestor neuzatvára, ale naopak – zostáva pripravený na ďalšie rozširovanie. Jeho budúci technologický a obsahový rozvoj sa bude dynamicky odvíjať od potrieb a reálneho záujmu vedeckej obce. DAHI má ambíciu slúžiť ako otvorený výskumný priestor pre ďalších bádateľov či vedecké tímy. Tí môžu do platformy priebežne prispievať vlastnými transkripciami prameňov súvisiacich s dejinami historiografie. Záujemcovia o zverejnenie svojich materiálov môžu redakciu DAHI kontaktovať e-mailom na info@dahi.sk.

Zuzana Kudzbelová